

AMIR TEMUR DAVRIDA MADANIY HAYOT

Shaxnozaxon Rustamova Sodilxonovna

Fargona viloyati Uchkoprik tumani 49-maktab Tarix fani

Annotatsiya: Maqolada asosiy e'tibor Amir Temur davlatida madaniy hayot rivojlantirish sharoitlari, olib borilgan keng qamrovli islohotlar hamda harbiy mahorat, san'at, ilm fan va diplomatiya siyosati tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqotga asosan, mavjud manbalarni davr va makon jihatdan mazmuni va yozilishi uslubiga qarab bo'linib, tahlil va sintez hamda tarixiylik usullaridan foydalanildi. Ushbu tadqiqotning afzalligi shundaki, Amir Temur davrida madaniy hayot taraqqiyoti o'ziga xos xususiyatlarga qiziquvchilar, shuningdek, tadqiq qilayotgan izlanuvchilar uchun keltirgan ma'lumotlar muhim ahamiyatga ega va foydalidir.

Kalit so'zlar: Movarounnahr, Amir Temur, Samarqand, hunarmandchilik, harbiy mahorat, san'at, me'morchilik, ilm fan.

XII-XIII asrlarda Movarounnahrda mo'g'ullar hukumronligi davrida fan, madaniyat sohasi qariyb bir yarim asr davomida tanazzulga yuz tutdi. Ana shunday bir sharoitda tarix sahnasiga chiqqan Amir Temur Movarounnahrni savdo-iqtisodiy, hunarmandchilik, ilmiy-adabiy muhit taraqqiy etgan markazga aylantirdi.

Muqaddas yurtimiz zaminida yashab o'tgan ko'plab ulug' siymolar qatori Amir Temur bobomizning nomi, shon shavkati va merosi ham qayta tiklanib, bu buyuk zot haqidagi asl haqiqat xolis va haqqoniy yoritilmoqda, tadqiqotlar olib borilmoqda, kitoblar yozilmoqda. Zero, Amir Temur shaxsini idrok etish – tarixni idrok etish demakdir. Amir Temurni anglash – o'zligimizni anglash demakdir. Amir Temurni ulug'lash – tarix qa'riga chuqur ildiz otgan tomirlarimizda, madaniyatimizda, qudratimizga asoslanib, buyuk kelajagimizni, ishonchimizni mustahkamlash demakdir. Bu haqda gapirganda, Amir Temur davlatchilik va diplomatiya, harbiy mahorat, bunyodkorlik salohiyati, ilmu fan, san'at va me'morchilikka oid qarashlari, hayotning ma'no-mazmuni, insonni ulug'laydigan ezgu ishlar haqida bildirgan fikrlari, din-u diyonat va adolatni joyiga qo'yish, saltanat

ishlarini kengash va tadbir asosida amalga oshirish, har bir masalada uzoqni ko'zlab, el manfaatini o'ylab ish tutish bilan bog'liq ibratli fazilatlarni alohida ta'kidlash o'rinlidir. Amir Temur o'z ona tilida – turk, ozbek tilidan tashqari fors va arab tillarida bemalol so'zlashgan. Amir Temur zamonasida Samarqand va Shahrisabzda hamda Hirotda yuzlab fozilu ulamolar, minglab ahlu hunar egalari ijod bilan mashg'ul edilar. O'sha davrda Amir Temur saroyida turli muddatlarda faoliyat ko'rsatgan mashhur qomusiy olimlardan Qozizoda Rumi, Mavlono Ahmad, Saduddin at Taftazoniy, Sayyid Sharif Muhammad al-Jurjoniy, Xoja Muhammad az Zohid al Buxoriy, Xoja Abdumalik Samarqandiy, Mavlono Ubayd, G'iyosiddin Ali, Sharafiddin Ali Yazdi, Nizomiddin Shomiy va boshqalarni ko'rsatish mumkin. Amir Temur mashhur arab allomasi Ibn Xaldun bilan qurgan suhbatida ham asosan, undan tarix haqida:

arab podsholari, ularning qanday davlat boshqarishlari va siyosat yurishlari, paytida Amir Temurning o'zi ushbu bilimlardan yaxshi xabardor bo'lgan holda, Ibn Xaldunni ham hayratda qoldiradi. Ayniqsa, Sohibqiron tomonidan uyushtirilib turiladigan olim-u fazolarning kengashlaridan birida Amir Temurning so'zlagan nutqida e'tibor beraylik: «Fan va dinning mashhur kishilari o'z maslahatlari bilan podshohlarga yordam berib kelganlar. Sizlar esa menga nisbatan bunday qilmayotirsizlar. Mening maqsadim, mamlakatda adolat o'rnatish, tartib va tinchlikni mustahkamlash, fuqaroni turmushini yaxshilash, yurtimizda qurulishni kuchaytirish, davlatimizni rivojlantirishdir. Sizlar bu ishlarni amalga oshirishda menga o'z maslahatlaringiz bilan ko' maktashishingiz kerak. Mamlakatning ahvoli, devonning suiiste'mol qilinganligi va qilinayotganligi, oddiy odamlarning joylardagi hokimlar tomonidan qisib qo'yilishi kabi hollar hammadan ko'ra sizlarga ayondir».

Temur va temuriylar davri O'rta Osiyo madaniyatida alohida davrni tashkil qiladi. Madaniyat tarixida klassik davr hisoblangan bu davr xususan, o'zbek madaniyatining butungi huquqiy joylashuvida asos bo'lib xizmat qildi. Avvalo, bu davr madaniyati Temur asos solgan kuchli davlatchilik tamoyillari asosida shakllangan ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot bilan bog'liqdir. Amir Temur davrida O'rta Osiyoning mustaqil bir davlat qilib birlashtirilishi mamlakatning iqtisodiy-madaniy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ilm-fan, adabiyot va san'at, hunarmandchilik va me'morchilik ravnaq topdi. Mamlakat va

poytaxt Samarqandning obodonchiligi yo'lida mahalliy va chet mamlakatlardan ko'plab fan va san'at ahllarini, hunarmand me'morlarni va musavvirlarni to'pladi. Temur markazlashgan davlat tuzish jarayonida ishlab chiqarishga, xususan qishloq xo'jaligiga alohida e'tibor berdi. O'rta Osiyoda qishloq xo'jaligi sun'iy sug'orishga bog'liqligini yaxshi tushungan Temur Angor kanalini qazdirdi va Murg'ob vodiysida sug'orish ishlarini yo'lga qo'ydi. Samarqand va Shahrisabz shaharlari oqar suv bilan ta'minlavchi- Lalmikor yerlarda ariklar qazildi. Dehqonchilikda donli ekinlar, paxga, zig'ir ekilgan. Bo'yoq uchun ro'yan o'simligi, shuningdek pillachilikda tutlar ko'p ekilgan. Uzum, limon yetishgirshnan. Ulug'bek davrida Bog'i maydonda turli o'simliklar ekilib, Bog'cha nomli bog' barpo etygan. Temur Samarqand atrofida Bag'dod, Sultoniya va Sheroz nomli qishloqlar qurdiradi. Temur va Ulug'bek davrida qo'ychilik va yilqichilikka alohida e'tibor berilgan. Tog'-kon ishlari yo'lga qo'yilib, turli ma'danlar qazib olinishi tufayli hunarmandchilik rivojlangan. Obodonchilik, sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi iqtisodiy hayotda muhim soha-hunarmandchilik, savdo va tovar pul munosabatlarning taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi hunarmandchilik tarmoqlarining ko'payishi tufayli shaharlarda hunarmandchilik mahallalarining soni ortib, yangi bozor rastalari, tim va toqlar qurildi. To'qimachilik, kulolchilik, chilangarlik, temirchilik va binokorlik sohalari asosiy o'rin tuggan. Samarqand, Buxoro, Toshkent, Shohruhiya, Termiz, Shahrisabz, Karshi shaharlarida yangi hunarmandchilik mahallalari qurilib, savdo markaziga aylandi. Ip, jun, kanop tolasidan gazmollar to'qilgan. Ipakdan shoyi gazlamalar atlas, kimxob, banoras, duhoba, horo, debo kabi gazmollar to'qilgan. XV asrda metall buyumlar, uy-ro'zg'or buyumlari, asbob uskunalari, qurol-yarog'lar ko'plab ishlab chiqarilgan. Samarkand qurolsozlik markaziga aylanib, sovutsozlar mahallasi qurigan. Shaharlarda mis va jezdan buyumlar va mis chaqalar zarb qilingan. Temur farmoni bilan Usta Izzoddin Isfahoniy yasagan jez qozon va shamdon hozirgacha saqlanib qolgan. Misgar va chilangarlar metallni toblash, quyish, sirtiga naqsh solish, oltin va kumush suvi yuritish kabi murakkab ishlarni bajarganlar.

Masalan, Bibixonim masjidi eshiklari yetti xil madan qotishmadan tayyorlangan. Zargarlar oltin, kumush va jez qotishmalaridan nafis zeb-ziynat buyumlari yasaganlar.

Oltin va kumush gardishli, qimmatbaho toshlar qadalgan idishlar sirtiga naqsh va yozuvlar ishlangan.

2. O'rta Osiyo zaminida temuriylar davri ilm-fan, adabiyot, san'at sohalarida kamolot bosqichiga kutarildi. Temuriylar davlatining qudrati ayniqsa me'morchilikda namoyon bo'ldi. Oqsaroy peshtoqida bitilgan «Qudratimizni ko'rmoq istasang - binolarimizga boq!» degan yozuv Temur davlatining siyosiy vazifasini ham anglatar edi. Temur davrida Movarounnahr shaharlari qurilishida istehkomlar, shoh ko'chalar, me'moriy majmualar keng ko'lam kasb etadi. Ilk o'rta asrlardagi shaharning asosiy qismi bo'lgan «Shahrison»dan ko'lam va mazmuni bilan farq qiluvchi «hisor» qurilishini Samarqand Shaxrisabzda kuzatish mumkin. Qadamjolar me'morchiligi ham o'ziga xos tuzilishga ega. Temur Buxoroda Chashmai Ayub (1380y.) yodgorligini qurdiradi. Shuningdek, Temur Shahrisonda ziyorat va dafn marosimlari uchun «hazira»- «Dor us-Siyozat» (1389-1400) xilxonasini qurdirgan. O'g'li Jahongir vafot etgach Shahrisonda maqbara (hazrati Imom) qurdirgan. Unda Xorazm me'morchiligi ananalarini ko'rish mumkin. Samarqanddagi Ulug'bek rasadxonasi me'moriy san'atining noyob yodgorligidir. Rasadxona diametri 48 metrli aylana shaklda bo'lib, uch qavatlidir. Temuriylar davrida qurilgan saroylar ikki xil bo'lgan. Birinchisi-ma'muriy-siyosiy maqsadda bo'lib, qal'a yoki shahar ichida qurilgan. Ikkinchisi-shahar tashqarisidagi bog'larda qurilgan qarorgohlarda qabul marosimlari, majlislar o'tkazilgan va xordiq chiqarilgan. Shahrisondagi Oqsaroy gumbazining diametri 22 metr bo'lib, toq va ravoqlari beqiyos bo'lgan. Temur va Ulug'bekning asosiy, qarorgohi Samarqanddagi Ko'ksaroy va Bo'stonsaroy deyiladi. Shuningdek, shahar tashqarisida Temur o'n ikkita bog' va saroylar bunyod etgiran. Temur darvrida qurilgan Shirinbeka opa,

Bibixonim, Tuman opa obidalarida naqqoshlik va xatgotlik bilan birga tasviriy lavhalar ham mavjuddir. Shirinbeka opa maqbarasida tasvir ko'p ranglarda, qolgan ichki bino devorlarida oq va moviy rangdagi tabiat manzaralari tasvirlanadi.

Xattotlik san'ati taraqqiyotiga XV asrda an'anaviy nasxi, kufiy, devoriy xatlari bilan birga peshtoqlarni bezovchi suls va tezkor-nasta'liq noyob qulyozma asarlar ko'chiriladigan maxsus ustaxonalar kitobotchilikning ravnaqiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Tarixiy shaxslarning qiyofalari ham miniatyuralarda aks etgan. Amir Temur qiyofasi

tiriklik vaqtida aks etgan miniatyuralar hali topilmagan. Asl holatiga yaqin suratlar «Zafarnoma»ning dastlabki ko'chirilgan nusxalarida uchraydi. Uning bir muncha yorqinroq qiyofasi Hirotida (1467 y.) ko'chirilgan «Zafarnoma»da keltiriladi. Dastlab Mirak Naqqosh boshlagan va Behzod yakunlagan ushbu miniatyurada boy kompozitsiya va serjilo bo'yoqlarning uyg'unligi ajralib turadi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, har bir davrdagi madaniyatning o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda uni asrab avaylash keyingi avlodga yetkazish muhim vazifamiz bo'lishi lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. [http : //www.bil im.uz](http://www.bilim.uz)
2. <http://www.ziyo. edu. Uz>
3. U.Qoraboyev,G'.Soatov "O'zbekiston madaniyati"
4. Mansurov, To'xtaboyev " O'zbekiston madaniyati va san'ati tarixi"
5. 7-sinf O'zbekiston tarixi darsligi